

Artykuły

Andrzej Belkot, Paulina Ratkowska

Karnawał w perspektywie Listy Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO

Słowa kluczowe: prawem chronione dziedzictwo kulturowe, karnawał, turystyka prawem chronionego dziedzictwa kulturowego, turystyka eventowa

Streszczenie: W niniejszym artykule chcielibyśmy zaprezentować różne formy i aktywności prawem chronionego niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem karnawału. Na Liście Światowego Dziedzictwa Niematerialnego UNESCO znajduje się obecnie ponad 160 różnych aktywności, a wśród nich zaledwie 3 karnawały. Co ciekawe, nie są to te najbardziej znane i najlepiej prosperujące na rynku atrakcji turystycznych. W artykule postaramy się odpowiedzieć na dwa pytania - dlaczego tak mało karnawałów jest chronionych? A także dlaczego, mimo ochrony, karnawały w Binche, Oruro oraz Barranquilla nie są tak często wybierane przez turystów, jak imprezy w Wenecji czy Rio de Janeiro? Całość artykułu wieńczy rozważania, jaką formą turystyki kulturowej jest wyjazd na karnawał - czy jest to turystyka eventowa? Czy może raczej turystyka prawem chronionego dziedzictwa kulturowego?

Wstęp

Turystyka kulturowa jak najpełniej czerpie z zasobów dziedzictwa kulturowego, przede wszystkim nieożywionego, ale także, coraz częściej - ożywionego. W programach standardowych wycieczek objazdowych, jak również wśród wycieczek fakultatywnych oraz wyjazdów organizowanych na specjalne zamówienie klienta coraz większą rolę odgrywają wyprawy do powszechnie znanych miejsc czy to obiektów okrzykniętych Nowymi Cudami Świata, obiektów chronionych przez lokalne prawodawstwo, obiektów w pewien sposób niezwykłych - bo najstarszych, największych, odnalezionych w aurze niesamowitości lub skandalu itd. Oczywiście największym wabikiem, a jednocześnie najlepszą reklamą i świadectwem jakości jest wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO.

By obiekty były jeszcze atrakcyjniejsze, coraz częściej ich zarządcy decydują się na różnego rodzaju zabiegi animacyjne - od zwiedzania fabularyzowanego i spektakli światła i dźwięku po organizację konferencji, festiwali, świąt i jarmarków na ich terenie. Co jakiś czas także można usłyszeć, że pewne obiekty powszechnie uznawane za zabytkowe "zagrały" w filmie - by sięgnąć po przykłady z lokalnego podwórka:- w zamku w Pieskowej Skale kręcono sceny ze "Stawki większej niż życie"¹, "Janosika"², "Ogniem i mieczem"³ czy teatru telewizji "Szkola żon"⁴, a parowozy z Wolsztyna przemierzają się w filmach "Pogranicze w ogniu"⁵, "Lista Schindlera"⁶ oraz "Pianista"⁷

Obok zwykłej animacji przestrzeni historycznej, w tym także przestrzeni obiektów prawem chronionego dziedzictwa kulturowego, jeszcze ciekawsze wydaje się niematerialne

¹ "Stawka większa niż życie" (1968), odc. 16 – Akcja "Liść Dębu", reż. Janusz Morgenstern

² "Janosik" (1974), reż. Jerzy Passendorfer

³ "Ogniem i mieczem" (1999), reż. Jerzy Hoffman

⁴ "Szkola żon" (teatr telewizji, 2008), reż. Jerzy Stuhr

⁵ „Pogranicze w ogniu”, serial (1988-91), reż. Andrzej Konic

⁶ „Lista Schindlera” (1993), reż. Steven Spielberg

⁷ „Pianista” (2002), reż. Roman Polański

dziedzictwo kulturowe i jego ochrona. Najbardziej tradycyjnymi formami tej ochrony są muzea i skanseny ze stałymi lub czasowymi wystawami, które na fotografiach, planszach i eksponatach pokazują zmiany obyczajów, strojów, narzędzi itp. Czasem fragmenty takiej ekspozycji są animowane w formie lekcji muzealnych czy żywej ekspozycji, jak np. w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie, gdzie w trakcie zwiedzania można zatrzymać się przy stanowiskach, na których pokazuje się, jak tkano, wytwarzano naczynia, ozdoby czy broń, a w końcu można podejść do zagrody, w której prezentowane są osiągnięcia archeologii doświadczalnej w formie upraw i hodowli prastarych gatunków i ich rekultywacji. Jednak w większości działania te, chociaż zasługują na uwagę, są przede wszystkim działaniami spontanicznymi, które zazwyczaj rodzą się z potrzeby uatrakcyjnienia przestrzeni historycznej poprzez plastyczny lub wizualny przekaz tego, czego słowo nie odda.

W ostatnich latach do ochrony dziedzictwa niematerialnego włączyła się także największa na świecie organizacja zajmująca się oświatą, nauką i kulturą, czyli UNESCO. Do dobrze znanej Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, zajmującego się ochroną dziedzictwa materialnego, w 2003 roku UNESCO dodało Listę Dziedzictwa Niematerialnego, która ma katalogować i tworzyć program ochrony wszelkich niezwykłych i kontynuowanych nieprzerwanie od wieków zwyczajów i aktywności ludzi z całego świata, ze szczególnym uwzględnieniem kultur ginących.

1. Turystyka kulturowa z prawem chronionym dziedzictwem kulturowym w tle

Jak istotne dla turystyki kulturowej jest dziedzictwo kulturowe, niech zaświadczy fakt, że gdy tworzone pierwsze definicje turystyki kulturowej, następowało w nich proste utożsamienie kultury z dziedzictwem kulturowym. Definicja skonstruowana w 1976 roku przez Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych brzmiała: *Turystyka kulturowa jest formą turystyki, która między innymi zajmuje się odkrywaniem zabytków i miejsc. Powoduje ona pozytywne skutki, o ile przyczynia się do ich utrzymania i ochrony* [Podemski 2008, s. 9]⁸. Rozszerzenie definicji nastąpiło dopiero w 1999 roku i obecnie Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych wymienia dziedzictwo jako jedną z form kultury, czyli tym samym jako jeden z obszarów turystyki kulturowej. Mimo to do dziś powstają definicje zadziwiająco blisko stawiające obok siebie te dwa terminy, np. definicja Barbiera z 2005 roku: *Turystyka kulturowa obejmuje podróżowanie, którego podstawowym motywem jest dziedzictwo kulturowe* [Barbier 2005 z. 96] czy Bąka z 2007 roku: *Turystyka kulturowa to taka forma turystyki, w której zainteresowania podróżujących koncentrują się na bogatej przeszłości ludzi bądź obszarów, zachowanej i odzwierciedlonej w zabytkach, historycznych okolicach, tradycyjnej architekturze i rękodzielach* [Bąk 2007, s. 126].

Czym więc jest samo dziedzictwo kulturowe? De facto, tyle ile encyklopedii i opracowań słownikowych, tyle definicji. Smolski podaje, że jest to *ogół dorobku społeczeństw (narodów i środowisk) w zakresie nauki, sztuki, architektury, oświaty, techniki, wytworzonego w trakcie jego historycznego rozwoju* [Smolski i in., 1999]. Bardzo szeroką definicję podaje Peplowska i co ciekawe, zwraca uwagę na to, że dziedzictwo kulturowe to nie tylko i wyłącznie zabytki nieruchome bądź ruchome, ale także cały obszar dziedzictwa niematerialnego: *Można je [dziedzictwo kulturowe - przyp. autorów] rozumieć jako wszechstronny obraz procesu dziejowego. Obejmuje ono wówczas dzieje polityczne i społeczno-gospodarcze, dzieje filozofii, nauki i techniki, dzieje wychowania i oświaty, dzieje literatury, sztuki, muzyki, dzieje religii i kościołów, dzieje obyczajów, zwyczajów i życia codziennego. Dziedzictwo kulturowe można rozumieć jako prostą opowieść o powszechnym życiu. Obejmuje ono wówczas codzienne zajęcia i rozrywki, mieszkania i ubiory, stosunki rodzinne i towarzyskie, obyczaje i zwyczaje, wierzenia i moralność, modę i obrzędy.*

⁸ Podemski cytuje za stroną internetową: www.icomos.org/tourism_charter.html

Dziedzictwo kulturowe w takim ujęciu przybliży ludzi i czasy minione znacznie lepiej niż historia przedstawiająca wielkie wydarzenia, idee i dzieła [Pełowska 2003, s. 15].

W definicjach dziedzictwa kulturowego z 1972 roku ONZ wskazywał 3 kategorie: 1. Zabytki: czyli dzieła architektury, monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy bądź całe budowle itp. 2. Zespoły budowli oddzielnych lub łączonych, które ze względu na architekturę i/lub doskonale wkomponowanie w krajobraz mają wyjątkową wartość 3. Miejsca zabytkowe - dzieła człowieka w formie stałej lub stanowisk archeologicznych bądź ich połączenie z przyrodą⁹. Od 1992 roku ONZ dołożył jeszcze określenie krajobrazu kulturowego, który stanowi współzależność między człowiekiem a jego naturalnym otoczeniem. W 2003 roku z kolei UNESCO wyszczególniło także, jako osobną formę dziedzictwa kulturowego, dziedzictwo niematerialne, które obejmuje aktywność ludzką w następujących kategoriach: tradycje i przekazy ustne, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedza o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, a także tradycyjne rzemiosło¹⁰. I tak jak dziedzictwo materialne ma swoją Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO, tak dziedzictwo niematerialne od tegoż samego 2003 roku także ma swoją listę chronionych "obiektów". Lista ta była uzupełniana 4-krotnie: w 2001, 2003, 2005 i we wrześniu 2009 roku. Obecnie znajduje się na niej 166 chronionych aktywności i zachowań z 77 krajów¹¹. Na ostatniej konferencji w Abu Dhabi dopisano aż 76 nowych chronionych "obiektów", a oprócz tego powołano nową listę, także będącą odpowiednikiem już istniejącej listy dziedzictwa materialnego - Dziedzictwa Zagrożonego. Na Liście Zagrożonego Dziedzictwa Niematerialnego znalazło się 12 "obiektów" z 8 krajów.

W kręgu kulturoznawstwa postuluje się, by termin „niematerialne dziedzictwo kulturowe” zastąpić krótszym – „obiekt kulturowy”. Jest to możliwe, o ile przyjmie się określone założenia teoriokulturowe, w ramach których największą wagę ma to, że kultura stanowi rzeczywistość myślową regulującą praktykę społeczną [Banaszak, Kmita 1991]. Przyjęcie perspektywy społeczno-regulacyjnej koncepcji kultury pozwala odróżniać obserwowalne artefakty dziedzictwa kulturowego od istniejących jedynie w świadomości społecznej obiektów kulturowych. Te pierwsze egzystują pod postacią wytworów działalności ludzkiej, takich chociażby jak potocznie pojmowane zabytki, ale i dające się naocznie uchwycić: rytuały, obrzędy, ceremonie, uroczystości, obchody, obyczaje ludyczne etc., te drugie funkcjonują jako ideacyjne „scenariusze” czy też „wzory” ich wykonania, potencjalnie gotowe do reaktualizacji. W ich skład wchodzi zespoły przekonań normatywnych nakazujących odtwarzanie określonych, zwaloryzowanych światopoglądowo, elementów praktyki obyczajowej oraz związanych z nimi bezpośrednio przekonań dyrektywalnych, wskazujących, w jakich okolicznościach (czasie i miejscu) należy tego dokonywać.

Każdy obiekt kulturowy formuje się i nabiera sensu w wyniku realizacji często niezwykle złożonych i zhierarchizowanych czynności podmiotów ukierunkowanych na realizację jakichś określonych wartości światopoglądowo-obyczajowych. Struktura kształtowana w wyniku tych świadomych działań jednostek nosi nazwę humanistycznej, a jej

⁹ Pełna oficjalna definicja dziedzictwa kulturowego znajduje się w art. 1 Konwencji o Ochronie Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego z dn. 16. 11. 1972 roku, Paryż. Jej tekst został oficjalnie przetłumaczony na język polski i zamieszczony w Dzienniku Ustaw: Dz.U. z 1976 roku, nr 36, poz. 190 z załącznikami. W czasie tej Konwencji została ustanowiona także specjalna agenda ONZ ds. edukacji, nauki i kultury UNESCO.

¹⁰ Pełna oficjalna definicja dziedzictwa niematerialnego została zawarta w Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r. Tekst konwencji nie został jeszcze przetłumaczony na język polski, w wersji anglojęzycznej można go znaleźć na stronie internetowej: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>

¹¹ Ponieważ nie istnieje jeszcze polskie tłumaczenie proklamacji z 2009 roku, w niniejszym opracowaniu będziemy się opierać tylko i wyłącznie na proklamacjach z lat wcześniejszych, aby ewentualnie nie wprowadzać w błąd czytelnika niewystarczająco precyzyjnym tłumaczeniem nazw i charakterystyk poszczególnych chronionych aktywności.

nadrzędny cel do osiągnięcia określa się mianem centralnego¹². Właściwe „nadawanie” i „odbieranie” sensów symboliczno-kulturowych w obrębie struktury humanistycznej wymaga pogłębionej partycypacji w tej sferze kultury, którą określa się mianem tradycji. Ta ostatnia dostarcza sankcji światopoglądowych oraz modyfikacji założeń semantyki komunikacji obyczajowej, służącej z kolei do interpretacji sensów komunikacyjnych poszczególnych czynności obyczajowych lub ich zespołów.

Na gruncie poczynionych przez J. Szackiego oraz uzupełnionych przez J. Grada ustaleń terminologicznych odróżnia się „dziedzictwo kulturowe”, „transmisję kulturową” i „tradycję” [Szacki 1971, Grad 2001]. Zgodnie z przyjętą tu optyką badawczą: pierwsze z wymienionych pojęć odnosi się do wspomnianych wyżej gotowych recept wykonywania „scenariuszy”, drugie do czynności przekazywania ich z pokolenia na pokolenia w ramach transmisji międzygeneracyjnej, trzecie zaś do świadomego ustosunkowania się w trakcie zmiany pokoleniowej do treści tych „wzorów”. Polega to na założeniu, że spadkobiercy tak pojętego dziedzictwa kulturowego mogą w pełni aprobować bądź rewidować ich zawartość ze względu na aktualnie panujące przekonania światopoglądowe oraz społeczne zapotrzebowanie na tego rodzaju elementy praktyki obyczajowej. Przyjmując, modyfikując, odrzucając, zbiorowość dokonuje za każdym razem w takiej sytuacji aktów przemyślenia i przeorganizowania wartości i sensu istnienia swego dziedzictwa kulturowego w takiej lub innej postaci¹³. Takiej waloryzacji ulega każdy trwający w czasie obiekt kulturowy. Jest nim również karnawał jako zjawisko komunikacyjno-obyczajowo-ludyczne, którym zajmujemy się w rozdziale trzecim niniejszego artykułu.

Warto podkreślić na koniec rozważań poświęconych dziedzictwu kulturowemu, że obecnie dziedzictwo niematerialne jest coraz częściej podkreślane przez badaczy, a, co ważne z punktu widzenia turystyki kulturowej, w turystyce także zaczyna odgrywać niebagatelną rolę. W rozwoju turystyki zorganizowanej dochodzimy do punktu, w którym docenia się, że to, co niematerialne, stanowi treść tego, co materialne, i bez pokazania ich obydwu ogląd danego miejsca jest niepełny. Dlatego też uzupełnianie programów wycieczek wizytami w warsztatach tradycyjnego rzemiosła czy najróżniejszymi pokazami - od spektakli teatralnych czy widowisk po aranżacje folklorystyczne - jest coraz częstszym zabiegiem. Być może już niedługo w programy wycieczek zacznie się wkomponowywać aktywności będące na Liście Dziedzictwa Niematerialnego, tak jak dziś przy wielu trasach zwiedzanie obejmuje kilka lub nawet kilkanaście obiektów z Listy Dziedzictwa Materialnego. Być może, programy będą zakładały wizyty w przestrzeniach historycznych w okresie typowych świąt i obchodów, choć dziś powszechną praktyką w turystyce masowej jest omijanie obiektów podczas uroczystości, co tłumaczone jest względami bezpieczeństwa lub wyższymi cenami za usługi turystyczne w danym okresie.

2. Analiza Listy Dziedzictwa Niematerialnego UNESCO

¹² „Między daną – jak pisze J. Kmita – złożoną czynnością subiektywno-racjonalną, czyli strukturą humanistyczną, a jej bezpośrednimi składnikami – czynnościami, zachodzi relacja **podporządkowania instrumentalnego**. Relacja ta polega na tym, że wedle wiedzy podmiotu poszczególne, czynnościowe składniki odnośnej czynności złożonej – łącznie współtworzą ową czynność, tj. podjęcie ich wszystkich wystarcza, aby ukonstytuowała się czynność złożona, realizująca odnośny cel, a przy tym każdy z tych czynnościowych składników jest relatywnie (tj. przy podjęciu pozostałych czynności składowych) niezbędny dla realizacji przez odnośną czynność złożoną rzeczzonego celu” [Kmita 1982, s. 44].

¹³ Należy zaznaczyć, że w społeczeństwach określanych jako „tradycyjne”, „sterowane tradycją” bądź „zorientowane na przeszłość” akt waloryzacji światopoglądowej jest zawsze pomyślny, a zmiany w praktyce obyczajowej nieznaczne i drugorzędne.

Na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 roku za dziedzictwo niematerialne uznano w Konwencji¹⁴: “zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki”¹⁵. Do dziś czterokrotnie wydłużono listę chronionego dziedzictwa niematerialnego - w 2001, 2003 i 2005 oraz 2009 roku. Obecnie znajduje się nie mniej 166 przykładów z 77 krajów podzielonych na 5 okręgów kulturowych: Afryka (14), Ameryka Łacińska (15), Azja z Oceanią (29), Europa (22) oraz Państwa Arabskie (8).

Na stronie internetowej UNESCO wyszczególniono 5 kategorii chronionego dziedzictwa niematerialnego: “Tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu; Spektakle i widowiska; Zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne; Wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki; Umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem”¹⁶. Niestety kategorie te nie są w pełni klarowne i dla badacza próbującego szybko sklasyfikować i według tego klucza odnaleźć poszczególne formy zwyczajów niektóre aktywności mogą być mylące. Bo tak naprawdę co miano na myśli, pisząc “tradycje i przekazy ustne” - czy chodzi tu tylko i wyłącznie o tradycje form ustnych, czy wszelkie tradycje? Jak rozróżnić tradycje od zwyczajów, obyczajów i obchodów świąt - które, żeby je uznano za dziedzictwo muszą być tradycyjne. Wiele z tych problemów z kwalifikacją z pewnością znika, gdy dobrze zna się poszczególne zwyczaje. Znając kontekst, wiadomo, jak długo wykonywana pieśń z zachowaniem tradycyjnych norm jest tylko “tradycją”, a kiedy, gdy śpiewa się ją przy konkretnej okazji, będzie to już “zwyczaj lub obchody świąt”, a jeśli powszechnie wiadomy jest podział na role: wykonujący - niewłączający się widz, będzie to spektakl. Jednak ci, którzy dobrze nie znają przedstawionych tutaj aktywności, mogą mieć problem z odnalezieniem lub zakwalifikowaniem danego zwyczaju do konkretnej kategorii.

Stąd też postanowiliśmy bardziej szczegółowo uszeregować zachowania i aktywności chronione przez UNESCO. Proponujemy więc podzielić je ze względu na gatunek aktywności, którą reprezentują, na 10 podstawowych grup: 1) Religijne (w tym rytuał i obrzęd), 2) Muzyka (śpiew, muzyka instrumentalna i instrumenty muzyczne), 3) Teatralne (w tym opera i balet), 4) Językowe, 5) Taneczne, 6) Rzemieślnicze, 7) Festiwale, 8) Karnawały i pochody, 9) Przestrzeń kulturowa oraz 10) Wiedza na temat świata i jej praktyczne wykorzystanie.

Naturalnie tych 10 grup nie wyczerpuje w pełni zagadnienia, jako że wśród 90 przejawów chronionego dziedzictwa niematerialnego jest przynajmniej kilka aktywności, które można by określić jako “kłopotliwe”, gdyż zakwalifikowanie ich do którejkolwiek z grup zależy od przyczyny wykonywania danej aktywności. I tak np. Uzdrawiający taniec Vimbuza z Malawi może być traktowany jako rytuał uzdrawiający - ze względu na formy, jakimi się posługuje (taniec, muzyka, elementy rytuału), więc mógłby zostać zakwalifikowany do grupy “religijne”, ale dla społeczności, która go sprawuje, najważniejszy jest wynik, tzn. psychiczne uzdrowienie, a drugorzędną wartością jest jego wyraz artystyczny, stąd potępiany przez zachodnią medycynę i Kościół katolicki taniec w naszej klasyfikacji został przypisany do kategorii: “Wiedza o wszechświecie i związane z nią praktyki”. Inny problem stanowi cała grupa aktywności, które w swojej nazwie mają “dziedzictwo przekazu ustnego”. W pierwszym odruchu chciałoby się je zakwalifikować jako formy ochrony języka, jednak wielokrotnie przypisanie do konkretnej grupy uzależnione zostało od sposobu przekazu tego dziedzictwa. Okazuje się bowiem, że część z tych aktywności mogących

¹⁴ Tekst konwencji jeszcze nie został przetłumaczony na język polski. Na oficjalnej stronie UNESCO można przeczytać ją w języku angielskim, francuskim, hiszpańskim, rosyjskim, arabskim oraz chińskim <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006> (21.01.2010)

¹⁵ <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/> (21.01.2010)

¹⁶ <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/> (21.01.2010)

podlegać ochronie “przekazu ustnego” ma formę pieśni, dlatego aktywności, w których zarówno ważny jest tekst, jak i melodia lub sposób wykonania - zostały przypisane do grupy: “muzyka” (np. w przypadku Tradycji przekazu ustnego Pigmejów Aka z Afryki Środkowej, gdzie formą wykonania jest śpiew polifoniczny), podczas gdy inne zostały przypisane jednak do ochrony języka, ze względu na nadrzędny obiekt ochrony, czyli tekst (np. Epos “Darangen” ludu Maranao w rejonie jeziora Lanao na Filipinach). Zupełnie inny problem rodzi się w kontekście zambijskiej Maskarady Makiszi, czyli finalnej części rytuału przejścia. Kłopot jest tutaj nie z zakwalifikowaniem tej aktywności – jako że jednoznacznie została przypisana do ochrony “religijnej”, ale z powodu kontekstu, jaki dziś jej towarzyszy, tzn. znacznego ograniczenia czasu (z przynajmniej trzech - do jednego miesiąca) oraz wykorzystania tego spektakularnego elementu większego rytuału jako niezależnej formy przeznaczonej dla turystów.

Natknęliśmy się także na jeszcze inny problem, tzn. możliwość zakwalifikowania danej aktywności do większej liczby grup, np. Gbofe z Afoukaha: muzyka trąbek poprzecznych i przestrzeń kulturowa społeczeństw Tagbana z Wybrzeża Kości Słoniowej, którą można przypisać zarówno do ochrony muzyki, jak i przestrzeni kulturowej, Ahellil - gatunek poetycko-muzyczny z regionu Gouara z Algierii, dający się zaliczyć zarówno do ochrony muzyki jak i języka, czy sztuka “Ujgur Muqam” z regionu Xinjiang w Chinach, którą można przypisać zarówno do ochrony muzyki i form tanecznych. W przypadku wszystkich takich spornych aktywności klasyfikowaliśmy je dwojako - jeśli dało się ustalić, która z form jest nadrzędna, wówczas przypisywana była ona do formy nadrzędnej, np. Teatr Mak Yong z Malezji, który przede wszystkim jest teatrem, ale może być także wykorzystywany jako rytuał leczniczy; jeśli nie udało się ustalić stosunku wzajemnej nadrzędności chronionych form wówczas dana aktywność została przypisana do pierwszej wymienionej przez UNESCO, np. Dziedzictwo przekazu ustnego i kulturowych środków wyrazu ludu Zápra, żyjącego na pograniczu Peru i Ekwadoru, które zostało zakwalifikowane do ochrony językowej.

Mając w pamięci powyższe uwagi dotyczące problemów z przypisywaniem niektórych aktywności do poszczególnych grup, dokonaliśmy podziału 90 chronionych przykładów dziedzictwa niematerialnego w soisób następujący.¹⁷ Do ochrony form “religijnych (w tym rytuału i obrzędu)” zakwalifikowaliśmy 8 aktywności, z czego 6 to przykłady rytuałów (w tym 1 obrzęd) - należy też wyszczególnić tradycyjne obchody dnia świątecznego oraz formę uroczystości świątecznej. Najliczniejszą grupą aktywności (23) z pewnością będzie grupa ochrony form “muzycznych (ze śpiewem, muzyką instrumentalną i instrumentami muzycznymi)”, z czego 10 to przykłady śpiewu, 11 muzyki instrumentalnej, a 2 instrumenty. Ze względu na częste przenikanie się śpiewu, muzyki instrumentalnej oraz udziału w nich instrumentów, zastosowaliśmy kwantyfikator nadrzędności. Do chronionych form “teatralnych (w tym opery i baletu)” zakwalifikowaliśmy 10 aktywności, z czego 2 są przykładami opery, 1 przykładem baletu, 2 przykładami teatru lalkowego, 1 przykładem teatru cieni, a pozostałe 4 to inne formy teatralne. Kolejną grupę chronionych form stanowi ochrona ze względu na język, do której zaliczyliśmy 11 przykładów aktywności, z czego 6 to powtarzanie ustalonego tekstu, 3 dopuszczające lub zakładające improwizację, a 2 to zapis języka w formie znaków graficznych. Następna grupa to ochrona aktywności tanecznych, wszystkie 8 chronionych tu aktywności to czynności świąteczne bądź wykonywane ze specjalnej okazji, zazwyczaj w formie widowiskowej. Szóstą grupę stanowi ochrona form rzemieślniczych, do której zaliczyliśmy 5 aktywności chroniących zarówno sposób wytwarzania danego przedmiotu, jak i sam przedmiot. Jedną z mniejszych grup stanowią festiwale, które skupiają 3 aktywności, z czego 1 to impreza stworzona w celu popularyzacji pewnych zachowań, a pozostałe 2 są imprezami tradycyjnymi, które w języku polskim nie zostałyby sklasyfikowane jako festiwal sensu stricto, lecz festyn, jarmark lub uroczystość

¹⁷ Dokładny podział poszczególnych aktywności na wymienione grupy vide tabela w załączniku 1

święteczna¹⁸. Ósma grupa zbiera łącznie “karnawały i pochody” w liczbie 4 aktywności, z czego 3 to karnawały, a 1 to pochód. Imprezy te zostały zakwalifikowane wspólnie, ze względu na to, iż pochód często bywa jedną z form karnawału. Kolejną dużą grupę stanowią aktywności związane z przykładami “przestrzeni kulturowej” danej grupy. Jest to bardzo szerokie pojęcie, które obejmuje ochronę wszystkiego, co stworzyła dana grupa etniczna bądź społeczna. Ze względu na olbrzymią różnorodność chronionych zachowań nie wyszczególniliśmy tutaj żadnych podgrup, tym bardziej że większość z 12 zakwalifikowanych do tej grupy aktywności jest podana przez UNESCO jako “ochrona przestrzeni kulturowej”, i dopiero po wczytaniu się w dokładne uzasadnienie moglibyśmy wtórnie dzielić je ze względu na nadrzędne formy aktywności. Ostatnią grupę stanowią aktywności związane z “Wiedzą o wszechświecie i związanymi z nią praktykami”, do której zaliczyliśmy 3 przykłady, z czego 1 ma wymiar praktyczny, a pozostałe 2 – niematerialny.

Jak wynika z powyższej analizy, wyszczególnione grupy są zdecydowanie nierówne ilościowo, co jednak nie przesądza o ważkości chronionej formy dziedzictwa niematerialnego, gdyż powyższy podział ma przede wszystkim za zadanie szybkie odnajdywanie omawianych aktywności oraz uwypuklenie różnorodności chronionego dziedzictwa niematerialnego. Poza tym należy pamiętać, że analizowana lista jest niepełna, jako że od prawie pół roku znajdują się na niej kolejne 76 aktywności i gdyby dodać je do powyższej siatki, akcenty mogłyby się zdecydowanie przesunąć, a ponadto sama klasyfikacja mogłaby okazać się niewystarczająca, być może potrzebująca kolejnych kwantyfikatorów. Ze względu na obecnie trwające procesy translacyjne należy spodziewać się w najbliższych miesiącach uaktualnienia listy na polskich stronach UNESCO; dlatego też autorzy, by nie spowodować ewentualnych nieścisłości własnym tłumaczeniem, postanowili z dalszą klasyfikacją wstrzymać się do czasu opublikowania wersji oficjalnej. Mimo wszystko rodzi się spostrzeżenie co do chronionych form oraz ich reprezentacji. Większość aktywności to zachowania niewielkich grup etnicznych czy mniejszości narodowych. Ich zwyczaje stopniowo są tłamszone i zastępowane obyczajami kultury dominującej, dlatego też forma ochrony proponowana przez UNESCO wydaje się być dla nich atrakcyjna, a przy tym jedyna, jeśli nadal chcą zachować swoje stare tradycje. W przypadku form żywych, jak karnawał, festiwal czy praktyczne wytwory rzemieślnicze, spostrzec można, że potrafią się same obronić, a co za tym idzie, są do dziś wykorzystywane, często nadal z zachowaniem swych funkcji pierwotnych, i do dziś nieustannie się rozwijają. Przez swoją zmienność nie mogą być chronionym obiektem kulturowym i być może dlatego ich reprezentacja na liście jest skromna. Jakby potwierdzeniem tego, gdy patrzy się na nowych 76 chronionych aktywności, jest liczba festiwali czy karnawałów, która pozostaje bez zmian.

3. Karnawał - teoria zjawiska

W rozdziale pierwszym przedstawiliśmy waloryzację światopoglądową, której ulega każdy trwający w czasie obiekt kulturowy. Jest nim również karnawał jako zjawisko komunikacyjno-obyczajowo-ludyczne. Charakteryzując jego typowe dla tych fenomenów cechy, można wyróżnić cztery właściwości:

- 1) Funkcjonuje w postaci „scenariusza” w świadomości społecznej. Oznacza to, że elementy konstytuujące jego „wzór” posiadają także, każdy z osobna, dające się zidentyfikować sensory komunikacyjno-obyczajowe, umożliwiające jednak zrozumienie ich usytuowania w kontekście całości.

¹⁸ W „Słowniku języka polskiego” za festiwal uznaje się „impresję kulturalną, na której prezentuje się filmy, spektakle teatralne, piosenki itp. Oceniane i nagradzane” bądź „festiwalem jakiejś osoby lub rzeczy nazywamy serię wydarzeń z nią związanych, tworzących wokół niej atmosferę pokazu lub święta” (Słownik języka polskiego, pod red. M. Bańki, Warszawa 2007)

- 2) Stanowi zatem strukturę humanistyczną o dającym się określić celu centralnym. Układa się wówczas w świadomości, realizujących praktyki karnawałowe, podmiotów w zespół działań ukierunkowanych na realizację określonych wartości zwaloryzowanych światopoglądowo.
- 3) Reguły ustanawiające praktyki karnawałowe są z jednej strony na tyle elastyczne, że dopuszczają pewne modyfikacje „wzoru” ze względu na zmiany społecznego kontekstu występowania, z drugiej posiadają dającą się uchwycić spistość formalno-ideową. Gwarantuje ona ciągłość historyczną zjawiska pomimo przemian obyczajów.
- 4) Muszą jednak istnieć kryteria wskazujące, w którym momencie utrata cech uznanych za konstytutywne dla karnawału jako określonej struktury humanistycznej (określonego zespołu sensów komunikacyjnych) przerywa ową ciągłość formalno-ideową lub jakie zjawiska nie mają z nim związku o takim charakterze. W pierwszym wypadku chodzi o związek genetyczny, w drugim typologiczny.

W związku z powyższym należy wyszczególnić podstawowe cechy dystynktywne karnawału. Traktuje się go tu jako Weberowski typ idealny, który jako taki nie stanowi rekonstrukcji jakiegoś historycznie istniejącego karnawału ani tym bardziej jakiegoś ideału do realizacji. Konstrukcja typowoidealna stanowi bowiem idealizujące narzędzie systematyzacji wiedzy odnośnie jakiegoś zjawiska lub procesu. W tym wypadku służy także do odróżnienia klasycznych (tradycyjnych) form karnawału od współczesnych zjawisk je imitujących. Podstawowe atrybuty takiego karnawału to:

1) Występowanie w czasie wyznaczonym przez chrześcijański kalendarz liturgiczny, albowiem dzieje karnawału są ściśle splecione z chrześcijaństwem, przede wszystkim zaś z katolicyzmem¹⁹. Jak pisze niemiecki historyk D.-R. Moser, *Mianem karnawału określa się tradycyjnie obchodzone doroczne święto, poprzedzające kościelny Wielki Post, nie ograniczające się jednak do wigilii początku postu w ścisłym sensie, ale obejmujące dłuższy okres. [...] Zadaniem tego święta jest «pożegnanie mięsnego pożywienia», czyli zbiorowe i obowiązkowe poniechanie wszelkich zachowań stojących w sprzeczności z zaleceniami dotyczącymi postu w Kościele katolickim*²⁰ [Moser 2002, s. 13]. Funkcją karnawału jest utrzymywanie stanu „międzyczasowości” pomiędzy dwoma najważniejszymi świętami tej religii Bożym Narodzeniem i Wielkanocą. Karnawał wieńczy zatem zimowy okres świąteczny, a rozpoczyna wiosenny;

2) W warstwie komunikowania obyczajowo-ludycznego wyraźne negowanie chrześcijańskiej „ascetycznej” i „duchowej” wizji świata. Nie może być karnawał dawnym antycznym ani pogańskim „świętem totalnym”²¹, dlatego że żadna z dominujących religii (a taką był katolicyzm w momencie kształtowania się średniowiecznego karnawału) nie dopuszcza w swym oficjalnym kalendarzu liturgicznym konkurencyjnych praktyk religijnych.

¹⁹ Niestety, najstarsze jego postacie pochodzące z tego okresu nie zostały dobrze udokumentowane w materiałach źródłowych.

²⁰ O tym, że karnawał to zjawisko w gruncie rzeczy katolickie, świadczy występowanie karnawału w miejscach rozprzestrzeniania się tej religii w krajach pozaeuropejskich (np. Brazylia, Kolumbia, Boliwia, Trynidad i Tobago), śladowe występowanie zjawiska w krajach czy regionach niekatolickich oraz doktrynalna walka z nimi w miejscach zakorzenienia religii protestanckich [Moser 2002, s. 130; por. Dudzik 2005, s. 52-53].

²¹ W wielu ujęciach dopatrujących się w karnawale dawnych rytuałów pogańskich stanowi on kontynuację pradawnego „święta totalnego”. Definicję tego „święta” podaje autor *Karnawałów w kulturze*: „święto totalne, [które] okresowo – niczym piąta pora roku, a nie chwilowo jak niedziela – zawiesza całkowicie rytm codziennego życia. Czas biegnie wtedy inaczej – a może wręcz niejako się zatrzymuje, by umożliwić świętującym pozorne «wyjście z czasu», znalezienie się «poza czasem», potem zaś powrót do niego bez konsekwencji wpływu «zatrzymanych» dni i utraty czegokolwiek, co mogłoby się zdarzyć – i wszystko jest nagle inne: porządek zmienia się w nieporządek, harmonia w dysonans, umiar w nadmiar, powaga w śmiech, prawo w bezprawie, a sacrum w profanum. Tyle że nie jest to zwykły nieporządek czy eksces, ale nieporządek zrytualizowany, jak każde święto. Obrona porządku stanowiłaby tu wykroczenie. Święto obejmuje bowiem wszystkich, i wszyscy – chcąc nie chcąc, bo nie ma alternatywy – muszą mu się poddać” [Dudzik 2005, s. 43-44].

Klasyczny karnawał jest zatem świeckim odpowiednikiem świąt – obchodem, licencjonowaną kontestacją (zwaną przez historyków kultury *countermores*), w której okresowo dopuszcza się manifestację w trybie kontrobyczajowo-ludycznego sprzeciwu wobec panującego światopoglądu religijnego, negującego materialny wymiar istnienia człowieka i piętnującego jego „uciechy cielesne”²².

3) Komunikowanie w tym samym trybie oddzielenia wartości bezpośrednio-praktycznych od sankcjonującego je światopoglądu. W karnawale szyderstwo i śmiech służą unaocznieniu iluzoryczności wszelkich oficjalnych prawd, obaleniu ich pretensji do uniwersalności i wieczności. Ludyczne gry i zabawy obnażają konwencjonalność i relatywność wszelkich „poważnych” kodów kulturowych. W wymiarze społecznym czynią to samo względem wszelkich stratyfikacji i ról społecznych.

4) Teatralizacja obyczajów karnawałowych. Odbywa się ona poprzez świadome wykorzystywanie w nich reguł komunikacji artystycznej. Większość dzisiejszych obchodów karnawałowych na którymś z etapów przemian obyczajów włączyła w swój obręb elementy sztuki. Pamiętać należy jednak, że stanowią one zawsze drugorzędą warstwę komunikacyjną, nadbudowaną nad pierwszorzędnymi - komunikacyjno-obyczajowymi. Nie można zatem imputować karnawałowi „bycia wyłącznie widowiskiem” i oceniać go wyłącznie w kategoriach dzieła sztuki. Karnawał jest zbiorem praktyk obyczajowych, ludycznych i artystycznych, łącznie tworzących określonego rodzaju strukturę humanistyczną – całość, której celu centralnego nie da się sprowadzić do własności konstytuujących ją elementów składowych i poszczególnych ich relacji. Odnosi się bezpośrednio do ostatecznej wizji świata religii chrześcijańskiej, a nie waloryzowanej światopoglądowo estetycznej wizji świata dzieła sztuki, autonomicznego w jej obrębie;

5) Osiąganie stanu zbiorowego oszołomienia, umacniającego solidarność grupową. Dokonywanie zbiorowo aktów kontrobyczajowo-ludycznej transgresji kreuje „osobowości graniczne”. Dzięki nim tworzą się wyjątkowe formy relacji zbiorowości oraz generuje się specyficznego typu doświadczenie społecznej jedności. Potwierdzają to obserwacje R. Caillois, dla którego *powszechnie oszołomienie staje się punktem kulminacyjnym i więzią bytu zbiorowego* [Caillois 1973, s. 397], oraz V. Turnera, który widzi w tak generowanych traumatycznych doświadczeniach wspólnoty niepowtarzalny stan równości i braterstwa pomiędzy wszystkimi członkami grupy czy społeczności²³.

6) Zakotwiczenie w lokalnej tradycji. Klasyczne obchody karnawałowe kształtowały się poprzez wieki, obrastając w unikatowe praktyki i sensy komunikacyjne poszczególnych działań. Badanie folklorystyczne licznych postaci obchodów karnawałowych świadczy o nieograniczonej wynalazczości ludycznej w karnawale (także obyczajowej i artystycznej). Jak ujmuje to autor Dudzik: *Karnawał to zatem zarówno okres kalendarzowy, świąteczny czas przed Wielkim Postem, wypełniony specyficznymi zabawami i obrzędami, jak również – a może przede wszystkim – łączna nazwa owych zabaw i widowisk, nazwa samego święta. A więc kompleks zbiorowych zachowań i praktyk, charakterystycznych wyłącznie dla tego okresu, odrębnych, niecodziennych, zróżnicowanych geograficznie i kulturowo. Znaczy to, że w czasie karnawału, przypadającego na całym świecie w tej samej porze roku, w każdym*

²² Jak słusznie zauważa Andrzej Stoff, karnawał jest „bytowo niesamoistny. Jego istnienie ma charakter relatywny. Dla swojego zaistnienia wymaga «przeciwnika», wobec którego dopiero może się określić, którego parodią mógłby się stać. W ten sposób negatywność sięga wymiaru ontologicznego. Karnawał nigdy nie może być rzeczą pierwszą, swoje istnienie buduje na istnieniu czegoś bardziej pierwotnego od siebie. Ta sama zasada negatywności rządzi wykorzystaniem form, którymi karnawał się posługuje dla osiągnięcia swojego kontestacyjnego celu” (2000b: 70).

²³ Jak argumentuje V. Turner „*Communitas* wymaga zaangażowania całego człowieka w jego relacji z innym całym człowiekiem” [Turner 1997, s. 127], w jego „absolutnej całościowej obecności” [Turner 1997, s. 128]. Stan ten jest przeciwieństwem struktury, która ma charakter kognitywny (rozdzielający i segmentujący), *communitas* zaś „łączący”, głównie afektywny. Wyłania się na „krawędzi struktury”, uwalniając instynktowną więź międzyludzką oraz drzemiącą w niej potencję.

kraju odbywa się trochę inny karnawał; powtarzają się co prawda formy poszczególnych praktyk, ale wypełnione są różnymi treściami. W organizowanych wszędzie pochodach idą inne postacie, inaczej przebrane, w różnych maskach, z własną muzyką, pośród odmiennych dekoracji itp. Nie ma jednakowych karnawałów, choć wszystkie wyrosły ze wspólnych korzeni i najczęściej pełnią w kulturze podobną funkcję [Dudzik 2005, s. 12].

Z powyższego cytatu widać więc, że definiowanie karnawału musi odbywać się w znacznej mierze na drodze abstrahowania od konkretów. Poprzez proste uogólnianie odnotowanych praktyk w obrębie historycznych form karnawału nie da się dociec istoty i kulturowego znaczenia tego fenomenu. Oprócz przeprowadzonej wcześniej konceptualizacji wskazać należy w tym momencie cechy dystynktywne, których nieobecność powoduje, że nie można mówić o danym zjawisku jako o karnawale. Są to: 1) historyczny stan praktyk obyczajowo-ludycznych danej społeczności, w której odnajdujemy ciągłość podmiotowo (świadomościowo) ujętej tradycji karnawałowej (zawierającej instrukcje, w jakich okolicznościach i w jaki sposób należy wykonywać działania karnawałowe oraz określające ich semantykę); 2) nierozłączność z systemowymi funkcjami karnawału - z zakończeniem zimowego okresu świątecznego i wprowadzeniem we wiosny.

4. Karnawały chronione przez UNESCO

Klasycznym karnawałem o wielowiekowej nieprzerwanej transmisji kulturowej „scenariusza” jest karnawał w walońskim miasteczku Binche. Odbywa się on także w okresie pomiędzy dwoma świętami kościelnymi i kończy w Środę Popielcową przed Wielkim Postem. Ma bogatą warstwę form obyczajowo-ludycznych, jednak ze względu na potencjalne zagrożenia ze strony globalnego procesu komercjalizacji wszelkich tego typu zjawisk da się zaobserwować zamknięcie na wszelkie innowacje. Jak stwierdza polski badacz karnawału w Binche, Dudzik, wszystko odbywa się „zgodnie z tradycyjnym, ściśle przestrzeganym i powtarzającym co roku w tym samym kształcie scenariuszem” [Dudzik 2005, s. 100]. Można przypuszczać, że kryje się w tym obawa dysponentów tego karnawału, że wszelkie zmiany wzoru i nowe praktyki zapoczątkują kolejne, przekształcające to oryginalne zjawisko w inne, odległe formalno-ideowo od swego XVI-wiecznego pierwowzoru. Nieprzypadkowo organizacja dbająca o przestrzeganie skodyfikowanych form uczestnictwa w karnawale w Binche nosi nazwę Stowarzyszenie na rzecz Obrony Folkloru²⁴. Odchodzi się w tym momencie od formuły „bawimy się razem, świętujemy osobno”, na rzecz pełnego rozdziału pełnoprawnych uczestników od tolerowanych gapiów. Stowarzyszenie broni karnawału przed wzrostem liczebnej w nim partycypacji, zakładając, że zwiększona frekwencja, bez tradycyjnie przyswojonej wiedzy co do sensów komunikacyjnych konstytuujących tę strukturę humanistyczną i jej celu centralnego, pozbawi mieszkańców Binche tego niezwykle cennego dla ich tożsamości społecznej i kulturowej dobra. W 2003 roku karnawał ten wpisany został na prowadzoną przez UNESCO listę światowego niematerialnego dziedzictwa ludzkości.

Innym znanym karnawałem chronionym przez tę organizację jest boliwijski obchód w Oruro. Także on legitymuje się wielowiekową kontynuacją praktyk karnawałowych. Jednak w przeciwieństwie do tych z Binche, nie wyłaniają się z głównego chrześcijańskiego i europejskiego nurtu tradycji karnawałowej. Powstały w wyniku procesu zderzania się kultury zachodnioeuropejskiej i rdzennej, południowoamerykańskiej. Akulturacja polegała na podstawianiu pod dawne praktyki świąteczno-obyczajowo-ludyczne nowych sensów komunikacyjnych wraz z nową waloryzacją światopoglądową. Ten typ przemian obyczajów nazywa się akomodacją obyczajową i stanowi często odnotowywane zjawisko w trakcie wypierania starego światopoglądu przez nowy. W omawianym przypadku ekspansywna

²⁴ Podobnie karnawał w Rottweil posiada podobny kodeks i restrykcyjnie przestrzegany scenariusz [Dudzik 2005, s. 157].

doktryna religii chrześcijańskiej zaanektowała na swoje potrzeby zastane dziedzictwo kulturowe indiańskiego plemienia Uru. Dawne przedkolumbijskie rytuały Ito poświęcone inkaskiej bogini - Matce Ziemi - Pachamamie oraz bogowi podziemi - Tio Supay zaadaptowano na potrzeby rytów chrześcijańskich. W przekazach światopoglądowych figura Pachamamy utożsamiona została z figurą Matki Boskiej, a Tio Supay personifikował Diabła. „Dzisiaj oficjalnie karnawał poświęcony jest Matce Boskiej z Socavon, opiekunce górników, która jest również patronką miasta Oruro. To właśnie kaplica Matki Boskiej Socavon jest celem paradujących procesji, które w niedzielę składają jej hołd i obwieszają, że Dobro zwyciężyło Zło”²⁵.

Widać wyraźnie proces zmian jakościowych dotychczasowych sensów działań świąteczno-obyczajowych, przy zachowaniu związanych z nimi dotychczasowo praktyk, oraz konwersję kategoriałną na obyczajowo-ludyczną. Tylko pod takim warunkiem oficjalna doktryna zaakceptowała pewne pogańskie pozostałości, które świadczyć by mogły o innego rodzaju typie przemian obyczaju, polegającym na przenikaniu przekonań światopoglądowych, stanowiących założenia semantyki „wykorzenionych obyczajów”, do nowego obyczaju, związanego z odmiennym systemem wierzeń [Grad 1993, s. 46], w tym wypadku przedchrześcijańskich. Tylko traktowanie przez dominującą ideologię pewnych nieprzystających do jej wykładni elementów obyczajowych jako „niepoważnych”, „zabawowych” pozwoliło im przetrwać wspomniany niesymetryczny proces „zderzenia się kultur”.

Ostatnim z karnawałów chronionych przez ustaloną w 2003 roku proklamację UNESCO jest kolumbijski obchód w Barranquilla. Początki karnawału datuje się na początek XIX wieku, co świadczy o stosunkowo krótkim okresie trwania zjawiska w porównaniu z wcześniej wymienionymi. Pomimo to spełnia dwa wyróżnione warunki „bycia karnawałem”: 1) posiada nieprzerwaną ciągłość tradycji obyczajowej w tym wymiarze; 2) występuje we wskazanym przez doktrynę religii chrześcijańskiej świątecznym „międzyczasie”. Na pewno nie bez znaczenia dla kondycji tego obchodu jest fakt, że wyrósł on i funkcjonuje w kraju o ugruntowanej i silnej pozycji kościoła katolickiego.

Karnawał w Barranquilla uważa się za drugi co do wielkości, po imprezie Rio de Janeiro, w Ameryce Południowej. Ze względu na charakter można założyć, że doskonale realizuje podstawowe założenia tradycji obyczajowej – okresową pełną liberalizację obyczaju i zarzucenie związanego z codziennym życiem w tej sferze rygoryzmu na rzecz „totalnej zabawy”. Wiąże się to ze wspomnianą wyżej możliwością oddzielenia w karnawale wartości bezpośrednio uchwytnych praktycznie – np. czerpania przyjemności z uczestnictwa w tańcu, grze, koncercie muzycznym, picia alkoholu i jedzenia bez oglądania się na panujące wartości światopoglądowe. Kolumbijski karnawał stanowi tygiel, w którym mieszają się indiańskie, afrykańskie i europejskie obyczaje ludyczne o trudno dających się zinterpretować sensach komunikacyjnych, łącznie tworzących jednak unikatową karnawałową strukturę humanistyczną.

Wszystkie z wymienionych obchodów karnawałowych mają swój unikalny wkład w całokształt dziedzictwa kulturowego regionu, z którego wyrosły, a przez to na całokształt ogólnoludzkiego dziedzictwa kulturowego. Jako niezwykle cenne obiekty kulturowe traktowane są przez światową organizację ochronny dóbr tego rodzaju – UNESCO – jako twór wymagający opieki prawnej. Jednak ceną za taką wszechstronną instytucjonalną ochronę jest konwencjonalizacja semantyki obyczajów konstruujących ten karnawał. Nakazuje się bowiem odgrywanie określonego scenariusza, nawet jeśli zmienia się obiektywne zapotrzebowanie, na które powinien w swoim wzorze i praktykach odpowiadać. „żywy” karnawał, a więc taki, który istnieje dzięki napędzającej go społecznej energii, potrafi przezwycięzać ciągle zakłócenia „wzoru”, ale równocześnie wzbogacać się i rozwijać się dzięki nim. Alternatywą jest „muzeifikacja” fenomenu, pozbawiająca go opisywanego

²⁵ <http://ezoterycznypoznan.pl/news/411/18/Karnawal-w-Oruro> (21.01.2010)

szeroko przez Bachtina (1975), ożywczego ducha karnawałowej kultury śmiechu. Pełnego życia i wigoru. Ducha, który drwi i szydzi z wszelkich praw, nawet tych służących jego protekcji. Odgrywanie karnawału według podyktowanych na stałe reguł, nie licząc się z oczekiwaniami uczestników, a więc pozbawianych tradycji – możliwości świadomego ustosunkowania się do treści dziedzictwa kulturowego, oznacza stopniową agonię tego wyjątkowego zjawiska komunikacyjno-obyczajowo-ludycznego i jego przekształcenie w wątpliwej jakości dzieło sztuki lub pretensjonalną pseudoartystyczną rozrywkę.

5. Karnawał a turystyka

Jako że karnawał jest zjawiskiem nad wyraz żywiołowym, przyciąga na swoje kolejne odsłony wiele osób - z całego kraju, a częstokroć nawet turystów zagranicznych. Najlepszym tego przykładem mogą być znane imprezy w Rio de Janeiro czy Wenecji, gdzie co roku bawi się kilkadziesiąt, jeśli nie kilkaset tysięcy osób. Omawiane powyżej chronione ze względu na swoją unikalność imprezy nie przyciągają takich tłumów, nie są też tak znane. Udział w tych karnawałach, na skutek ochrony, staje się więc udziałem biernym. Mimo to rokrocznie bierze w nich udział kilka tysięcy osób, które preferują karnawały w Binche czy Oruro nad wielką fiestę w Rio ze względu na tradycję, niską komercjalizację i unikalny klimat zabawy. Ci, którzy przyjeżdżają z daleka, trafiają na te imprezy jak najbardziej celowo, choć nigdy nie są to grupy zorganizowane, jak dzieje się to w przypadku bardziej znanych karnawałów.

Jaka w związku z tym jest to forma turystyki kulturowej? Wydaje się, że mieści się ona w ramach turystyki prawem chronionego dziedzictwa kulturowego, w jej odmianie eventowej. W wypadku obiektów kulturowych, nie tylko tych chronionych Konwencją UNESCO, można by się zastanowić nad dalszym podziałem eventów - na eventy o charakterze animacyjnym oraz na eventy tradycyjne. W wypadku omawianych karnawałów byłyby to naturalnie eventy czysto tradycyjne.

Turystyka prawem chronionego dziedzictwa kulturowego jest tak stara jak stara jest turystyka kulturowa. Można by wręcz powiedzieć, że pierwsze wyprawy, dziś określane jako wyjazdy o profilu kulturalnym, były przede wszystkim wyjazdami do obiektów dziedzictwa kulturowego. Jeśli za korzenie turystyki kulturowej uznamy wyprawy starożytnych Greków do Egiptu w celu podziwiania piramid lub innych cudów świata starożytnego czy Rzymian śladami kultury hellenistycznej, tak naprawdę wskazujemy także na początek turystyki prawem chronionego dziedzictwa kulturowego. Kiedy w XVII w. nastąpiło odrodzenie turystyki kulturowej, znowu było to odrodzenie poprzez turystykę dziedzictwa kulturowego. Jej dalszy rozwój w wiekach XVIII, XIX i XX był w głównej mierze rozwojem zarówno turystyki kulturowej i turystyki prawem chronionego dziedzictwa kulturowego. Dopiero od XX w. wraz z rozwojem kolejnych form turystyki kulturowej turystyka prawem chronionego dziedzictwa kulturowego stała się jedynie jedną z jej form.

Co charakterystyczne, turystyka prawem chronionego dziedzictwa kulturowego praktycznie od swojego początku aż po wiek XX była turystyką indywidualną. Dziś rozwija się równolegle nurt turystyki indywidualnej i grupowej - w wielu odmianach, od wypraw studyjnych²⁶ po masową turystykę zorganizowaną. Jak zostało zauważone w pracy Iłskiego (współautorstwo Ratkowska): *dalszemu rozwojowi turystyki [prawem chronionego dziedzictwa kulturowego] będzie sprzyjało coraz lepiej wykształcone społeczeństwo, coraz wyższe pensje, silnie absorbujący system pracy korporacyjnej, któremu równolegle towarzyszy coraz bardziej agresywna kampania medialna, mająca na celu kreowanie sztucznych potrzeb oraz oferująca wszystko szerokim masom.* [Iłski, Ratkowska 2009 s.65] A przy tym wielotorowe obniżanie cen wszelkich usług wchodzących w wachlarz usług turystycznych i uatrakcyjnianie oferty z pewnością przyczynią się w najbliższej przyszłości do wzrostu

²⁶ Więcej na temat turystyki studyjnej w opracowaniu A. Mikos von Rohrscheidta, *Podróże studyjne jako klasyczna forma turystyki kulturowej* [w:] *Współczesne formy turystyki kulturowej*, pod red. K. Buczkowskiej, A. Mikos von Rohrscheidt, Poznań 2009

zainteresowania turystką prawem chronionego dziedzictwa kulturowego - także tego niematerialnego. Turystyka prawem chronionego dziedzictwa kulturowego sama w sobie nie jest także ruchem jednolitym. Peregrynowanie w celu spotkania z dziedzictwem niematerialnym można zakwalifikować jako turystykę etniczną, historyzującą, językową, literacką, stylów sztuki, teatralną czy wreszcie eventową.

Uczestnikami turystyki prawem chronionego dziedzictwa kulturowego, która praktycznie może być adresowana do każdego, są głównie dwie grupy osób. Do pierwszej należy turysta masowy, dla którego *spotkanie z pomnikami dziedzictwa kulturowego są tylko jednym i niekoniecznie najważniejszym z wielu punktów bardziej urozmaiconego programu* [Mikos von Rohrscheidt 2008, s.58]. Dugą grupę stanowią z kolei turyści motywowani kulturowo, dla których spotkanie z danym obiektem - materialnym bądź niematerialnym - jest czynnikiem nadrzędnym. Są to osoby zazwyczaj bardzo dobrze przygotowane merytorycznie do każdego kolejnego wyjazdu, a także mające szeroką skalę porównawczą dla podziwianego obiektu. Są to także osoby, które zapewne z chęcią skorzystałyby z możliwości poznania dziedzictwa niematerialnego odwiedzanej przestrzeni czy kultury, choć nie zawsze mają możliwość skorzystania z tego typu oferty. Ci pierwsi korzystają praktycznie wyłącznie z oferty masowej, ci drudzy mogą po nią sięgnąć, choć równie często włączają się w poczet turystów indywidualnych bądź biorących udział w niszowych wyprawach. Prawdziwymi adresatami turystyki prawem chronionego dziedzictwa materialnego będą więc ci drudzy, podczas gdy cały nurt może się rozwijać dzięki pieniądзом tych pierwszych.

Turystyka eventowa, nazywana w polskiej nomenklaturze także turystyką imprez i wydarzeń kulturalnych, jest definiowana jako forma turystyki kulturowej, jest *wyjazdem do innych miast, czy państw w celu uczestniczenia w różnego rodzaju eventach o charakterze kulturalno-rozrywkowym*. Polega ona na udziale turystów w różnych przedsięwzięciach kulturalnych - literackich, teatralnych, kinowych, festiwalowych, muzycznych, tanecznych, koncertach, widowiskach, paradach, karnawałach, festynach i wszelkich innych. Mogą być to imprezy przynależne kulturze "wysokiej" albo "popularnej, wpisujące się w ogólnoświatowy nurt albo kulturę o charakterze alternatywnym, off-owym. [Buczowska 2009, s. 97-98].

Uczestnikami turystyki eventowej są zazwyczaj turyści indywidualni, ewentualnie grupy zorganizowane specjalnie w celu wzięcia udziału w konkretnej imprezie, zazwyczaj event staje się dla nich powodem do wyprawy, choć są i tacy, którzy wiedząc, że w czasie jego pobytu w konkretnym miejscu będzie odbywało się coś niezwykłego, decydują się wziąć udział w danym wydarzeniu. Tak jak solą turystyki prawem chronionego dziedzictwa kulturowego będą turyści, którzy swoją wyprawę ogniskują wokół konkretnego obiektu czy tematu, tak w przypadku turystyki eventowej tymi, dzięki którym możemy mówić o osobnym nurcie turystyki kulturowej w postaci turystyki eventowej, będą ci, którzy wybierają się w konkretną destynację ze względu na odbywający się tam właśnie w tym okresie niezwykle wydarzenie.

Nakładając na siebie te dwie definicje i mając w pamięci charakterystykę opisywanych imprez, turystów odwiedzających karnawały w Binche, Oruro czy Baranquilli należy zakwalifikować jako turystów prawem chronionego dziedzictwa kulturowego, dla których obiektem zainteresowań jest event. Turysta eventowy, choć bezpośrednio nie bierze udziału w imprezie, jest zazwyczaj traktowany jako żywy element wydarzenia i poprzez zachodzącą pomiędzy występującymi a odbiorcami interakcję staje się mimowolnie jej współtwórcą. Sztywna forma ochrony, jaką zakłada UNESCO, niweluje poziom interakcji pomiędzy występującymi a odbiorcami praktycznie do minimum, dlatego wizyta turysty na tych imprezach będzie raczej odbiorem niż współtworzeniem. Można by się tutaj zastanawiać, na ile więc imprezy typu karnawałowego potrzebują tak sztywnej ramowo ochrony, choć wydaje się, że niewielka ich reprezentacja na tak zaszczytnej liście, jaką jest Lista Dziedzictwa Niematerialnego UNESCO, jest wystarczającą odpowiedzią.

Załącznik 1 - Tabela

Chronione formy	Grupy	Aktywności
Religijne	Rytuły i obrzędy	<ul style="list-style-type: none"> • Kankurang, rytuał inicjacyjny plemion Mandinka (Gambia/ Senegal) • Gule Wamkulu (Malawi/ Mozambik/ Zambia) • Maskarada Makiszi (Zambia) • Królewski rodowy obrzęd i muzyka rytualna w świątyni Jongmyo (Republika Korei) • Bistritsa Babi (Bułgaria) • Dziedzictwo przekazu ustnego Gelee (Benin/ Nigeria/ Togo)
	Obchody dnia świątecznego	<ul style="list-style-type: none"> • Obchody Dnia Zmarłych (Meksyk)
	Forma uroczystości świątecznej	<ul style="list-style-type: none"> • Misterium w Elce (Hiszpania)
Muzyka	Śpiew	<ul style="list-style-type: none"> • Pieśni Baulów (Bangladesz) • Śpiewy Hudhud z Ifugae (Filipiny) • Lakalaka: śpiewne oracje z układem choreograficznym (Królestwo Tonga) • Sztuka "Ujgur Muqam" w regionie Xinjiang (Chiny) • Epickie pieśni pansori (Republika Korei) • Urtiin Duu: tradycyjna długa pieśń (Chiny/ Mongolia) • Gruziński śpiew polifoniczny (Gruzja) • Pieśń Tenorów: wyraz sardyńskiej kultury pasterskiej (Włochy) • Tradycje przekazu ustnego Pigmejów Aka z Afryki Środkowej (Republika Środkowoafrykańska) • Pieśni z Sanaa (Jemen)
	Muzyka instrumentalna	<ul style="list-style-type: none"> • Gbofe z Afoukaha: muzyka trąbek poprzecznych i przestrzeń kulturowa społeczności Tagbana (Wybrzeże Kości Słoniowej) • Tumba Francesa, muzyka bractwa Oriente (Kuba) • Sztuka muzyki guqin (Chiny) • Tradycyjna muzyka morin khuur (Kirgistan) • Nha, nhac, wietnamska muzyka dworska (Wietnam) • Albański folklor izopolifoniczny (Albania) • Muzyka na dudzie (Armenia) • Azerbejdżański mugam (Azerbejdżan) • Muzyka szaszmakom (Tadżykistan - Uzbekistan) • Irackie maqam (Irak) • Ahellil (gatunek poetycko - muzyczny) z regionu Gouara (Algeria)
	Instrumenty muzyczne	<ul style="list-style-type: none"> • Ksylofony Timbila plemienia Czopi (Mozambik) • Fujara i muzyka na ten instrument (Słowacja)
Teatralne	Opera	<ul style="list-style-type: none"> • Opera Kun-Qu (Chiny) • Opera dei Pupi, sycylijski teatr lalek (Włochy)
	Teatr lalek	<ul style="list-style-type: none"> • Teatr lalek Wajang (Indonezja) • Teatr lalek Ningbo joruri bunraku (Japonia)

	Balet	<ul style="list-style-type: none"> Balet Królewski Kambodży (Kambodża)
	Teatr cieni	<ul style="list-style-type: none"> Sbek Thom - teatr cieni Khmerów (Kambodża)
	Inne formy teatralne	<ul style="list-style-type: none"> Kudijattan: teatr Sanskrytu (Indie) Ramalila: tradycyjny spektakl Ramajana (Indie) Kabuki (Japonia) Teatr Mak Yong (Malezja)
Językowe	Ustalony tekst	<ul style="list-style-type: none"> Epos "Darangen" ludu Maranao w rejonie Jeziora Lanao (Filipiny) Tradycja recytacji wedyjskiej (Indie) Sztuka akynów, kirgiskich opowiadaczy eposów (Kirgistan) Olonkho - jakucki epos heroiczny (Rosja) Epos Al. - Sirah Al. - Hilaliyyah (Egipt) Język, taniec i muzyka Garifuana (Belize/ Gwatemala/ Honduras/ Nikaragua)
	Tekst dopuszczający/ zakładający improwizację	<ul style="list-style-type: none"> Dziedzictwo przekazu ustnego i kulturowych środków wyrazu ludu Zápara (Ekwador/ Peru) Sztuka Medolah, publiczni opowiadacze historii (Turcja) Palestyńskie "Hikaye" (Palestyna)
	Język przełożony na znaki graficzne	<ul style="list-style-type: none"> Ustne i graficzne środki wyrazu Wajapi (Brazylia) Rysunki na piasku Vanuatu (Vanuatu)
Taneczne		<ul style="list-style-type: none"> Taniec Mbende Jerusarema (Zimbabwe) Samba de Roda z Recôncavo w Bahía (Brazylia) Tradycja widowisk tanecznych Rabinal Achí (Gwatemala) Tradycja widowiska tanecznych Cocolo (Republika Dominikany) Drametse Nagachan: taniec masek z bębnami (Butan) Słowacko Verbunk (taniec rekrutów regionu Słowacko) (Czechy) Tradycja Căluș (Rumunia) Ceremonia Mewlewi Sema (Taniec Derwiszów) (Turcja)
Rzemiosło		<ul style="list-style-type: none"> Kunst rękodziela drewnianego społeczności Zafimaniry (Madagaskar) Ugandyjska tkanina z kory drzewa (Uganda) Indonezyjski Kris (Indonezja) Sztuka rzeźbienia krzyży i ich symbolika (Łotwa/ Litwa) Tradycje pasterskie i wozy zaprzężone w woły (Kostaryka)
Festiwale	Tradycyjne	<ul style="list-style-type: none"> Festiwal Gangueung Danone (Republika Korei) Patum w Berge (Hiszpania)
	Stworzony w celu popularyzacji kultur	<ul style="list-style-type: none"> Festiwal pieśni i tańca Bałtyku (Estonia/ Litwa/ Łotwa)
Karnawały i pochody	karnawały	<ul style="list-style-type: none"> Karnawał Oruro (Boliwia) Karnawał w Barranquilla (Kolumbia) Karnawał w Binche (Belgia)
	Pochody	<ul style="list-style-type: none"> Pochód olbrzymów i smoków w Belgii i Francji (Belgia/ Francja)

Przestrzeń kulturowa		<ul style="list-style-type: none"> • Przestrzeń kulturowa Sosso - Bala w Niagassola (Gwinea) • Przestrzeń kulturowa plemoin Jaaral i Degal (Mali) • Dziedzictwo Maroon w mieście Moore (Jamajka) • Przestrzeń kulturowa Palenque de San Brasilio (Kolumbia) • Przestrzeń kulturowa Bractwa Duchy Świętego Congos z Villa Mella (Republika Dominikany) • Przestrzeń kulturowa regionu Bojsun (Uzbekistan) • Przestrzeń kulturowa gongów (Wietnam) • Przestrzeń kulturowa Bihun (Estonia) • Przestrzeń kulturowa i kulturowy przekaz ustny Semejskie (Rosja) • Przestrzeń kulturowa placu Jemaa El-Fne (Maroko) • Moussem z okolic Tan-Tan (Maroko) • Przestrzeń kulturowa plemiona beduińskich w Petrze i Wadi Rum (Jordania)
Wiedza o wszechświecie i związane z nią praktyki	O wymiarze praktycznym	<ul style="list-style-type: none"> • Uzdrawiający taniec Vimbuza (Malawi)
	O wymiarze niematerialnym	<ul style="list-style-type: none"> • System przepowiadania przyszłości Ifa (Nigeria) • Andyjska kosmowizja grupy etnicznej Kallawaja (Boliwia)

Bibliografia:

- Bachtin M., (1975), *Twórczość Franciszka Rabelais'go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu*, tłum. A. i A. Goreniewie, Wydawnictwo Literackie, Kraków
- Banaszak G., Kmita J., (1991), *Spoleczno-regulacyjna koncepcja kultury*, Instytut Kultury, Warszawa
- Barbier B., 2005, *Wybrane aspekty turystyki kulturowej Francuzów* [w:] "Turyzm" nr 15/2005, s. 95-120
- Bąk S.A., 2007, *Działania Unii Europejskiej na rzecz kultury i turystyki kulturowej*, Wydawnictwo Delfin, Warszawa
- Buczowska K., 2008, *Turystyka kulturowa*, AWF, Poznań
- Buczowska K., 2009, *Kulturowa turystyka eventowa* [w:] *Współczesne formy turystyki kulturowej* pod red. K. Buczowska, A. Mikos von Rohrscheidt, Poznań
- Caillois R., (1973), *Żywioł i ład*, tłum. A. Tatarkiewicz, PIW, Warszawa
- Dudzik W., (2005), *Karnawały w kulturze*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa
- Grad J. (1993) *Obyczaj a moralność. Próba metodologiczna uporządkowania badań dotychczasowych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Grad J., (2001), „*Homo ludens* jako uczestnik kultury”, [w:] *Kultura jako przedmiot badań. Studia filozoficzno-kulturoznawcze. Prace ofiarowane Profesorowi Jerzemu Kmicie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. B. Kotowa, J. Sójka, K. Zamiara, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań
- Ilski K., Ratkowska P., 2009, *Turystyka prawnie chronionego dziedzictwa kulturowego* [w:] *Współczesne formy turystyki kulturowej* pod red. K. Buczowska, A. Mikos von Rohrscheidt, Poznań
- Jędrusiak T., 2008, *Turystyka kulturowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
- Kmita J., (1982), *O kulturze symbolicznej*, COM UK Ministerstwa Kultury i Sztuki
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Gniezno
- Mikos von Rohrscheidt A., 2009 *Podróże studyjne jako klasyczna forma turystyki kulturowej* [w:] *Współczesne formy turystyki kulturowej* pod red. K. Buczowska, A. Mikos von Rohrscheidt, Poznań

- Moser D.-R., (2002), Jedenaście tez o karnawale, tłum. M. Pietrzykowska, [w:] *Polska Sztuka Ludowa - Konteksty*, Nr 3-4, Instytut Sztuki, PAN, Fundacja Kultury
- Pełowska M., 2003, *Elementy osobowości i turysty warunkujące jego aktywne uczestnictwo w dziedzictwie kulturowym* [w:] "Problemy turystyki i hotelarstwa" nr 1/2003
- Podemski K., *Turystyka kulturowa dla każdego* [w:] *W kręgu humanistycznej refleksji nad turystyką kulturową* pod. red. M. Kazimierczak, AWF Poznań
- Słownik języka polskiego*, 2007 M. Bańko, Warszawa
- Stoff A., (2000), Dlaczego karnawalizacja?, [w:] *Teoria karnawalizacji. Konteksty i interpretacje*, Wydawnictwo UMK, Toruń
- Szacki J., (1971), PWN, Warszawa
- Turner V., (1997), *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*, ALDINE DE GRUYTER, New York

<http://ezoterycznypoznan.pl/news/411/18/Karnawal-w-Oruro>

<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>

www.icomos.org/tourism_charter.html

www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/

Carnival in the perspective of the UNESO Intangible Cultural Heritage List

Summary:

The article presents different forms and activities of the legally-protected intangible cultural heritage with the special focus on the carnival. On the UNESO Intangible Cultural Heritage List there are currently 160 various activities, and only three carnivals among them. What is curious is that they are not the best-known or best-flourishing ones in the tourist attractions market. In the article, we will try to answer the following questions – why are so few carnival protected? and why, despite protection, the carnivals in Binche, Oruro and Barranquilla are not chosen by tourists as often as the carnivals in Venice or Rio de Janeiro? The article finishes with considerations of what form of cultural tourism is the carnival – is it event tourism? or is it the tourism of the legally-protected cultural heritage?